

УДК 338.46:330.341.1

Валентина Ісідорівна КУЦИК

кандидат економічних наук, професор кафедри економіки,
Львівський торговельно-економічний університет, Україна,
e-mail: valentyanakutsyk@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8230-9436>

Владислав Михайлович МАЙБОРОДА

аспірант кафедри економіки,
Львівський торговельно-економічний університет, Україна,
e-mail: mayborodavm@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1774-0841>

**ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ**

Куцик, В. І., Майборода, В. М. Тенденції інноваційного розвитку підприємств сфери послуг. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2022. № 3-4 (82-83). С. 54–64.

Анотація. У статті визначено сучасні тенденції інноваційного розвитку підприємств сфери послуг. Актуальність дослідження визначається, насамперед, необхідністю постійного динамічного аналізу показників інноваційної активності підприємств сфери послуг у розрізі їх видів, масштабів діяльності, місця розташування та основних показників діяльності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: аналітичні та статистичні методи – при виявленні та опрацюванні вітчизняних та іноземних статистичних даних; метод експертних оцінок, історичний та логічний методи – при екстраполяції стану минулих років на майбутнє. Проаналізовано сучасний стан інноваційної діяльності у сфері послуг в Україні в умовах пандемії та вплив на неї інших факторів економічної турбулентності. Визначено, що зростання потреб споживачів неминуче впливає на зростання номенклатури та асортименту комерційних та некомерційних послуг, що відображається у зростанні їх експорту. Особлива увага зосереджена на вивченні процесу модернізації та впровадження інновацій, що свідчить про зростання експорту та конкурентоспроможності послуг, чого можна досягнути підприємствам сфери послуг при реалізації інноваційних проєктів. Доведено, що в дослідженні варто виокремлювати та аналізувати послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності, адже вони свідчать про наявність потенціалу для інноваційного розвитку. Досліджено та проаналізовано тенденції у зовнішньоекономічній діяльності інноваційної продукції підприємств сфери послуг. Визначено, що у секторі роялті та використання послуг інтелектуальної власності імпорт значно перевищує їх експорт, а це свідчить про залежність від зарубіжних технологій, методологій та ноу-хау; у секторі послуг із дослідження та розробок тенденція зворотня – експорт значно перевищує їх імпорт, що свідчить про прогалини у реалізації інноваційного процесу на рівні впровадження нововведень; різниця між експортом та імпортом у зазначених секторах доводить необхідність інтенсифікації зусиль щодо комерціалізації інновацій у сфері послуг та реалізації засад щодо формування інституційних засад для реалізації інтелектуального капіталу. За результатами дослідження запропоновано враховувати світові тренди ринку послуг при визначенні причин та наслідків діяльності вітчизняних гравців сфери послуг. Також доцільно акцентувати увагу на інтелектуальних послугах, реалізація яких на внутрішньому та зовнішньому ринках сприятиме виконанню пріоритетних завдань національної економіки.

Ключові слова: інноваційний розвиток; сфера послуг; експорт послуг; інновації; інноваційна діяльність.

Valentyna KUTSYK

*PhD in Economics, Professor of Economics Department,
Lviv University of Trade and Economics, Ukraine,
e-mail: valentynakutsyk@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8230-9436>*

Vladyslav MAIBORODA

*Postgraduate student of Economics Department,
Lviv University of Trade and Economics, Ukraine,
e-mail: mayborodavm@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1774-0841>*

**TRENDS IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF SERVICE SECTOR ENTERPRISES**

Kutsyk, V., Maiboroda, V. (2022). Trends in the innovative development of service sector enterprises [Tendentsii innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv sfery posluh], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'noekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 3-4 (82-83), pp. 54–64.

Abstract. *The article defines modern trends in the innovative development of service sector enterprises. The relevance of the study is determined, primarily, by the need for constant dynamic analysis of innovative activity indicators in the service sector enterprises in terms of their types, scope of activity, location and main indicators of activity both in the domestic and foreign markets. The following general scientific methods were used in the research process: analytical and statistical methods – for identifying and processing domestic and foreign statistical data; the method of expert evaluations, historical and logical methods – for extrapolating the state of past years to the future. The current state of innovative activity in the service sector in Ukraine under the conditions of pandemic and influence of other factors of economic turbulence are analyzed. It was determined that the growth of consumer needs inevitably affects an increase of nomenclature and range of commercial and non-commercial services, which is reflected in the growth of their exports. Special attention is focused on the study of modernization process and innovations implementation, which indicates the growth of services exports and competitiveness, which can be achieved by implementing innovative projects for service sector enterprises. It has been proven that the research should distinguish and analyze services related to the use of intellectual property, because they indicate the presence of potential for innovative development. Trends in the foreign economic activity of innovative products in the service sector enterprises are studied and analyzed. It was determined that in the royalties sector and intellectual property services using sector, imports significantly exceed their exports, which indicates dependence on foreign technologies, methodologies and know-how; and also in the research and development services sector, the trend is reversed – exports significantly exceed their imports, which indicates gaps in the innovation process implementation at the level of introduction of innovations; the difference between export and import in the specified sectors proves the need to intensify efforts to commercialize innovations in the service sector and implement the principles of institutional foundations formation for intellectual capital realization. According to the research results, it is proposed to take into account the global trends of services market for determining the causes and consequences of domestic players activities in the service sector. It is also advisable to focus attention on intellectual services, because their implementation on the domestic and foreign markets will contribute to the fulfillment of priority tasks of the national economy.*

Keywords: *innovative development; sphere of services; export of services; innovations; innovative activity.*

JEL classification: L840; L860; L890; O310

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.3-4\(82-83\).2022.54-64](https://doi.org/10.33987/vsed.3-4(82-83).2022.54-64)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодення України, що характеризується зростанням темпів інфляції та безробіття, значною турбулентністю в економічній сфері, актуалізує необхідність інтенсифікації інноваційного розвитку у всіх сферах народного господарства, оскільки успішність виходу країни із кризового стану гарантує реалізація різних видів інновацій, розвиток наукоємних виробництв та масштабна реалізація наукових проєктів. Розвиток та провадження інноваційної діяльності у сфері послуг є достатньо новою проблематикою досліджень, оскільки вартісно утворюючою галуззю стереотипно до недавня вважали промисловість. На сьогодні динаміка фінансових ринкових та економічних показників сфери послуг свідчить про наявність значного потенціалу, а відтак, значних можливостей для створення робочих місць, ВВП тощо.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Серед українських науковців, які досліджують питання пов'язані ефективністю функціонування ринку послуг, доцільно виокремити О. Білоруса, С. Боринця, І. Бураковського, А. Гальчинського, В. Головинську, В. Данільчука, М. Дядькова, В. Єременка, Р. Заблоцьку, О. Зернецьку, Д. Лук'яненка, А. Мазараккі, Р. Лупака, В. Новицького, С. Осіку, В. П'ятницького, А. Рибчука, О. Рогача, А. Румянцева, В. Сіденка, С. Сіденко, О. Скаленка, А. Філіпенка, Т. Циганкову тощо. Вивчення ефективності функціонування ринку послуг найчастіше базувалося на використанні звичних багатофакторних моделей розвитку, але наразі змінилися кількість, напрям та важливість деяких факторів, що зумовлює вектор подальших досліджень.

Перспективам, проблематиці та тенденціям інноваційного розвитку підприємств сфери послуг присвячено дослідження таких вітчизняних науковців як М. Барни, Т. Васильціва, В. Верби, Б. Данилишина, В. Куценко, Я. Остафійчук, А. Задої, В. Момота, О. Пащука, О. Решетняка, М. Мальської та ін. У своїх працях значна частина дослідників зосередила увагу на інноваційній діяльності сфери послуг, як невідомій частині реалізації стратегії їх розвитку, однак питання інноваційного потенціалу залишається не повністю дослідженим, особливо зважаючи на значну невизначеність зовнішнього середовища діяльності вітчизняних підприємств.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення тенденцій розвитку підприємств сфери послуг є складовою дуже значного комплексу проблем, пов'язаних із розвитком національної економічної макросистеми. Тому на сьогодні недостатньо вивченими є такі аспекти цього питання як співвідношення вітчизняних та світових тенденцій розвитку сфери послуг у період економічної турбулентності, виокремлення пріоритетних сфер інноваційного розвитку у галузі послуг, які зумовлюватимуть зростання конкурентоспроможності національної економіки у довгостроковому періоді, окреслення ймовірних сценаріїв розвитку інноваційної діяльності сфери послуг при зростанні невизначеності та рівня ризику у зовнішньому середовищі функціонування підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та аналіз тенденцій інноваційного розвитку підприємств сфери послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що пандемія Covid-19 спричинила серйозні зміни у поведінці споживачів як товарів, так і послуг, які матимуть тривалі наслідки на національних та світових ринках. До таких трендів змін належать:

1. Прагнення зручності у придбанні тварів та послуг із використанням інструментів цифровізації, що роблять цей процес гнучким.

2. Створення «вуличного оазису», що дає змогу відчути зв'язок із людьми в ізоляції від натовпу. Такий тренд визначає іншу концепцію роботи закладів надання послуг.

3. Фіджитальна реальність. Компанії інтегрують віртуальні процеси у свою традиційну реальність, щоб споживачі могли залишатися вдома і не знизити своєї купівельної активності, управляти продажами електронної комерції і зборами даних.

4. «Ігри з часом». Використовувані та нові бізнес-моделі повинні пропонувати рішення, які дозволяють максимізувати задоволення потреб споживачів при мінімізації часу на їх обслуговування.

5. Одержимість безпекою. Популярність беконтактних платежів зростає через прагнення споживачів забезпечити себе від вірусів.

6. Першочогове психічне благополуччя. Пандемія вплинула на ментальне здоров'я споживачів товарів та послуг, спровокувала економічні та психологічні потрясіння. Така зміна зумовила виникнення зростаючого попиту на рішення підтримання здоров'я, самовдосконалення, підтримання фінансової стійкості тощо.

7. Помірковані дискаунтери. Вони визначають пріоритетними для споживача продукти та послуги, що піклуються про їх здоров'я, а підприємства повинні шукати інноваційні способи відновлення цінності існуючих бізнес-моделей через зручність отримання продукту/послуги, наявність додаткових послуг та гарантій тощо.

8. Робочі місця у нових просторах. Переміщення офісів у домашні умови зумовило пристосування онлайн-сервісів компаній до іншого робочого графіку споживачів.

9. Звикання до електронної комерції усіх вікових груп споживачів.

10. Бренди опановують нові напрямки роботи. Зміна способу життя під час пандемії зумовила необхідність існуючих бізнес-моделей освоювати нові технології виготовлення товарів та надання послуг, відкривати нові напрямки діяльності та диференціювати ціни для охоплення нових споживчих сегментів.

11. У наступні періоди споживачі віддаватимуть перевагу продуктам та послугам, що будуть корисними для їх психічного та емоційного здоров'я. Прогнозується зростання попиту на продукти інноваційного складу, що допоможуть споживачам закріпити інтерес до психологічних підходів до здорового життя.

12. Переосмислення якості. На сьогодні споживачі переосмислили свої споживачькі звички і зосередилися на заощадливому споживанні продуктів та послуг із максимальною для них корисністю. Нові бізнес-моделі у сфері послуг повинні забезпечити глобальну доступність товарів для споживачів у необхідний для них спосіб.

13. Штучний інтелект та його споживчо-орієнтоване застосування. Використання інформаційних технологій на сучасному ринку є максимальним. Штучний інтелект покликаний запобігати шахрайству, використовується у прогнозуванні попиту та реакції споживачів на запропоновані їм зміни в

обслуговуванні та використанні цифрових інструментів. Прогнозується, що використання штучного інтелекту споживачами стане повсякденним.

14. Обізнані споживачі. Споживачі потребують значного висвітлення інформації про виробників товарів та особливості процесу надання послуг. Вимогливість споживачів зростає, що відбивається на необхідності створення та впровадження інноваційних технологій виготовлення товарів та надання послуг.

Окреслені тенденції спричинили значний вплив на інноваційні процеси на підприємствах сфери послуг в Україні, що зумовило наявність деяких зрушень у рівні інноваційної активності підприємств. Для виявлення сучасного стану інноваційного розвитку у сфері послуг доцільно розглянути як міжнародні порівняння та рейтинги, так і особливості реалізації засад національної інноваційної системи [1].

За рейтингом індексу глобальної конкурентоспроможності Україна у 2020 році за підіндексом «Інноваційна спроможність» знаходиться 60 місці. В аспекті цього дослідження важливим є показник «Вимогливість покупця», який свідчить про потужність «виштовхувальної» дії для інновацій у сфері послуг, за яким Україна перебуває на 65 місці [2] (рис. 1).

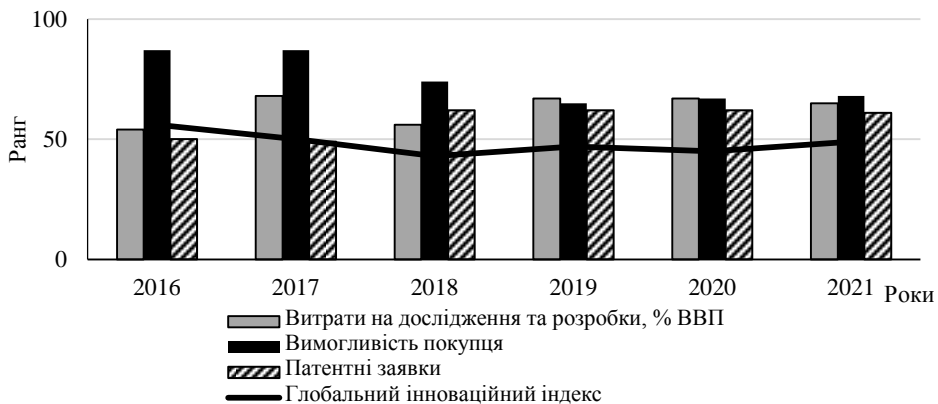

Рис. 1. Динаміка рангів України у підіндексах Глобального індексу конкурентоспроможності, Глобального інноваційного індексу
Джерело: сформовано авторами на основі [3; 4; 5; 6; 7]

Виявлена тенденція у міжнародних порівняннях України свідчить про постійну доцільність інтенсифікації інноваційних процесів на вітчизняних підприємствах, особливо гостро ця проблема стоятиме через достатньо високу вимогливість покупців, як одного із основних критеріїв прийняття рішень при обранні орієнтуру інноваційного розвитку. Форсування подій щодо зростання ефективності інноваційної діяльності підприємств сфери послуг та їх інноваційної активності можливе за умови створення інституційних та фінансових передумов комерціалізації прикладних науково-технічних досліджень.

З цієї метою потрібно постійно обстежувати ефективність реалізації засад інноваційного розвитку на підприємствах сфери послуг в Україні в аспекті виявлення та виокремлення чинників впливу, тенденцій розвитку та детермінантів успішності чи неефективності реалізації інноваційних проєктів. Моніторинг сучасних тенденцій інноваційної діяльності підприємств сфери послуг є частиною

моніторингу ефективності діяльності національних інноваційних систем, до яких належить система генерації знань та система їх застосування учасниками технологічного розвитку. Зокрема, варто зосередити увагу на інноваційній структурі, що визначає комунікативну можливість підприємств сфери послуг у ринковій взаємодії при створенні інновацій. Національна інноваційна система складається із таких частин, як: освіта; наука; інституційне забезпечення інноваційного процесу; фінансове забезпечення інноваційного процесу; створення інновацій; стимулювання і допомога у дифузії інновацій.

Кожну із складових варто розглядати у розрізі секторів економіки (державного/приватного) та в аспекті інститутів, що їх формують.

Важливе місце у Національній інноваційній системі посідають інноваційні підприємства (технопарки та технополіси), що мають за мету інтенсифікувати інноваційну активність промислових підприємств та підприємств сфери послуг.

Трансформація національної економіки шляхом переформатування багатьох безоплатних послуг у платні спричинила появу нових видів послуг, що потребували інноваційних рішень, та зумовила зростання конкуренції у самій галузі. Особливу частку ринку зайняли соціальні послуги, що в процесі зростання попиту на них набудуть нових характеристик і потребуватимуть новітнього підходу до їх створення та надання. Ринок послуг набував привабливості для інвесторів через відсутність значних стартових вкладень. Іншою умовою зростання перспективності капіталовкладень в інноваційний розвиток сфери послуг стала сучасна структура промислового сектора національної економіки, що потребує постійного зростання сфери обслуговування його діяльності. Галузями із найбільш динамічними темпами розвитку в Україні вважають торгівлю, авторемонтні послуги, туризм, транспорт, зв'язок, ІТ, фінанси і кредит, побутові послуги, послуги харчування, будівельно-ремонтні послуги та послуги, пов'язані з розвагами та видовищними заходами.

В Україні станом на 2021 рік частка інноваційно активних підприємств у сфері послуг становить 5,4%, що на 1,5% менше, ніж у промисловості. Така різниця зумовлена можливістю запровадження у більшій мірі НДДКР у промисловому секторі, та орієнтацією національного ринку на створення продуктивних інновацій [8]. Водночас, у сфері послуг інновації мають процесний характер. У країнах ЄС в торгівлі та у сфері послуг частка інноваційно активних підприємств становила 59% і 53% відповідно. Така суттєва різниця у міжкраїнних порівняннях свідчить про [9]:

1. Суттєву відмінність у структурі економіки.
2. Наявність «прірви» між процесом створення та комерціалізації інновацій.
3. Наявність значного потенціалу інноваційного розвитку підприємств сфери послуг тощо.

На сьогодні значення інноваційної активності підприємств сфери послуг отримані із впливом пандемії, яка зумовила скорочення багатьох економічних бізнес-моделей, воєнних дій на території України, зміною тенденцій світового ринку товарів та послуг.

Аналіз центрів створення відповідальності щодо реалізації інноваційної діяльності підприємств сфери послуг свідчить про те, що переважно інновації створюються сторонніми підприємствами та наявні прогалини в інноваційному розвитку безпосередньо всієї інфраструктури сфери послуг, незважаючи на їх зростаючу актуальність для споживачів із різними рівнями доходів. Про негативну тенденцію свідчить зменшення витрат на інновації у галузі «наукові дослідження та

розробки» – (-17%), як при власному виконанні НДДКР (-31%), так і за рахунок сторонніх підприємств (-56%). Така статистика інноваційного розвитку підприємств сфери послуг свідчить про наявність багатьох невирішених питань у створенні моделі інноваційного розвитку, зростання ефективності інноваційної діяльності та реалізації інноваційних механізмів сприяння формування довгострокових конкурентних переваг на ринку послуг.

Ця тенденція була зумовлена зниженням купівельної спроможності населення у період пандемії та сукупних видатків у державі в цілому.

Про рівень модернізації та впроваджених інновацій можуть свідчити дані про зовнішню торгівлю послугами, оскільки зростання експорту послуг свідчатиме про зростання конкурентоспроможності послуг, чого можна досягнути підприємствам сфери послуг у тому числі й реалізуючи інноваційні проекти. Варто зазначити, що впродовж аналізованого періоду експорт послуг значно переважав їх імпорт, що свідчить про дуже позитивну тенденцію у національній економіці, на протипагу експорту промислових товарів [10].

Вагому частку в експорті займають транспортні послуги, послуги з переробки матеріальних ресурсів, послуги, пов'язані з подорожами, будівництвом, фінансовою діяльністю, послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності тощо (рис. 2).

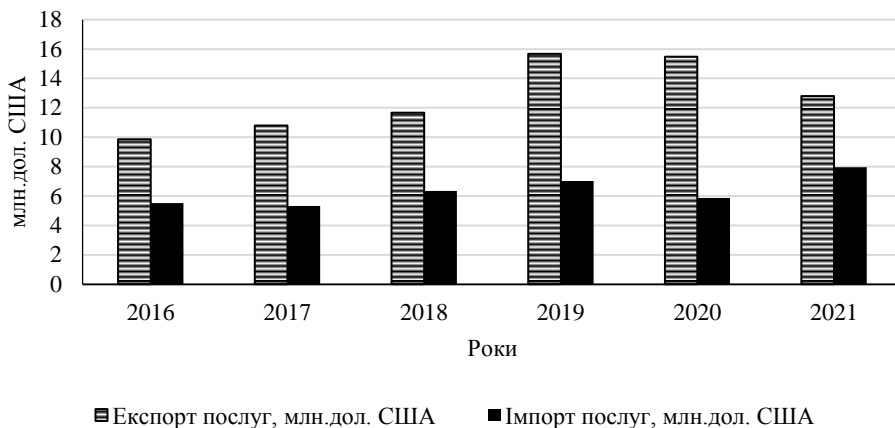

Рис. 2. Динаміка експорту, імпорту в Україні за 2016–2021 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [10]

Вивчення світових тенденцій ринку послуг можливе за умови дослідження, насамперед, їх класифікації та факторів, що сприяють формуванню. Основні міжнародні гравці світового економічного простору класифікують послуги за наступними ознаками:

1. Міжнародний валютний фонд:
 - морські перевезення;
 - інші види транспортних послуг;
 - подорожі;
 - інші приватні послуги;
 - інші офіційні послуги.

2. Організація з торгівлі та розвитку:

- фінансові послуги;
- послуги зв'язку;
- будівельні та проектно-конструкторські послуги;
- транспортні послуги;
- професійні та ділові (юридичні, медичні тощо) комерційні послуги;
- туристичні послуги;
- аудіовізуальні послуги.

3. Світовий банк та Банк реконструкції і розвитку:

- споживчі (туризм, готельні послуги);
- соціальні (освіта, медицина);
- виробничі (інжиніринг, консалтинг, фінансові й кредитні послуги);
- розподільні (торгові, транспортні, фрахтові) [10].

Така класифікація послуг вимагає їх поділу на загальному ринку послуг на вузькоспеціалізовані для визначення як тенденцій, так і факторів впливу.

Тенденції зі зростання світового ринку послуг обумовлені, насамперед, зростанням потреб споживачів, глобалізаційними процесами, розширенням науково-технічної співпраці тощо.

Серед основних тенденцій світового ринку послуг варто виділити наступні:

1. Сфера послуг у розвинених країнах домінує у формуванні ВВП та у первинному накопиченні капіталів.

2. Характеризується значною кількістю трудових ресурсів.

3. Характеризує кінцеве споживання домашніх господарств в аспекті забезпечення їх комфортності та безпеки.

Вважаємо за доцільне у цьому дослідженні виокремити та проаналізувати послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності, адже вони свідчать про наявність потенціалу для інноваційного розвитку. Варто зазначити виявлені тенденції у зовнішньоекономічній діяльності інноваційної продукції підприємств сфери послуг:

1. У секторі роялті та використання послуг інтелектуальної власності імпорт значно перевищує їх експорт, це свідчить про, насамперед, залежність від зарубіжних технологій, методологій та ноу-хау та відсутність власних комерціалізованих у вигляді охоронних документів об'єктів інтелектуальної власності, які могли б конкурувати на глобальному ринку інноваційного продукту.

2. У секторі послуг із дослідження та розробок тенденція зворотня, експорт значно перевищує їх імпорт, що свідчить про прогалини у реалізації інноваційного процесу на рівні впровадження нововведень.

3. Різниця між експортом та імпортом у зазначених секторах доводить необхідність інтенсифікації зусиль щодо комерціалізації інновацій у сфері послуг та реалізації засад щодо формування інституційних засад для реалізації інтелектуального капіталу.

Щодо провідних економік світу, то доцільно проаналізувати тенденції їх розвитку у розрізі структурних компонентів промисловість/послуги. Так, відновлення економіки США після хвиль пандемії залишається стійким: уповільнення зростання нових замовлень у промисловому секторі компенсується рекордними замовленнями у сфері послуг. Основну складову експорту послуг США складають бізнес-послуги, туристичні та некласифіковані послуги.

Щодо країн ЄС, то варто відзначити, що пандемія спричинила послаблення ділової активності у сфері послуг, попри зростання виробництва у промисловому секторі [13]. Так у Великій Британії зменшилася величина зовнішньоторговельних операцій з послугами із зростанням частки експорту бізнес-послуг. У Німеччині знизилася частка експорту транспортних та бізнес-послуг. Іспанія має тенденцію до зменшення обсягів експорту послуг, найбільша частка припадає на туризм. Обсяг експорту послуг Франції на даному етапі зменшується, найбільша питома вага належить туристичним та некласифікованим послугам.

Щодо країн азійського регіону, то у Китаї спостерігається постійно зростаючий обсяг експорту послуг, а в Японії залишається сталою величина експорту комп'ютерних та інформаційних послуг [14].

Загалом можемо дійти висновку, що близько 75% обсягу послуг експортується розвиненими країнами, а така тенденція свідчить про наявність потужного потенціалу інноваційного розвитку сфери послуг у цих країнах, 24% – країнами, що розвиваються, та країнами з перехідною економікою і 1% – міжнародними організаціями [15; 16].

Висновки і перспективи подальших розробок. Пандемія зумовила зміну бізнес-моделей у всіх сферах, зокрема й у галузі послуг, що відбилося на зниженні інноваційної активності підприємств. Проведене дослідження сучасного стану та перспектив інноваційного розвитку підприємств сфери послуг свідчить про значну необхідність створення та комерціалізації інновацій у цій сфері, незважаючи на незначні тенденції їх впровадження. Зростання номенклатури та асортименту послуг зумовлює можливість та необхідність їх поширення на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Моніторинг світового ринку послуг та тенденцій зайнятості та результативності у цій сфері свідчить про наявність перспектив для вітчизняного ринку та інноваційного потенціалу підприємств сфери послуг, що зумовлено зростанням експорту послуг, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

Реалізація подальших досліджень тенденцій інноваційного розвитку підприємств сфери послуг буде актуальною в аспекті визначення специфіки бізнес-моделей у сфері послуг, які мають високий рівень адаптації до змінних умов зовнішнього середовища.

Література

1. *Світові споживчі тенденції 2021-2022* / Дія: Бізнес – експортний напрям. URL: https://export.gov.ua/593-svitovi_spozivchi_tendentsii_2021-2022 (дата звернення: 26.09.2022).
2. *The Global Competitiveness Report 2018* / World Economic Forum : site. URL: <https://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf> (access date: 26.09.2022).
3. *The Global Competitiveness Report 2019* / World Economic Forum : site. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (access date: 27.09.2022).
4. *The Global Competitiveness Report 2015-2016* / World Economic Forum : site. URL: https://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf (access date: 28.09.2022).
5. *The Global Competitiveness Report 2016-2017* / World Economic Forum : site. URL: https://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (access date: 28.09.2022).

6. *WEF Annual Report 2020-2021* / World Economic Forum : site. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2020_21.pdf (access date: 29.09.2022).
7. *Інформаційно-аналітичні матеріали* / Міністерство освіти і науки України : сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> (дата звернення: 30.09.2022).
8. Кулиняк І. Я., Бондаренко Ю. Г. Сучасний стан інноваційної активності малих та середніх підприємств в Україні. *Розвиток малого та середнього бізнесу в умовах глобалізації світової економіки* : матеріали виступів Всеукраїнського молодіжного економічного форуму з міжнародною участю (в онлайн форматі). ДУ «Житомирська політехніка», 2017. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7034/51.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 30.09.2022).
9. *Survey on the access to finance of enterprises (SAFE) : Analytical Report 2016* / An official website of the European Union : Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. URL: http://ec.europa.eu/growth/access-to-finance/data-surveys_en (access date: 03.10.2022).
10. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.10.2022).
11. *Індекс інфляції в Україні 2022* / Портал Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> (дата звернення: 04.10.2022).
12. Рибак Г. І., Островський І. А. Міжнародний ринок послуг : сучасний стан та структура. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7984> (дата звернення: 04.10.2022).
13. *Тенденції світової торгівлі : економічне відновлення та попит на світових ринках* / Портал ua.news. URL: <https://ua.news/ua/money/tendentsyy-myrovoj-torgovlye-ekonomycheskoe-vosstanovlenye-y-spros-na-myrovuyh-rynках> (дата звернення: 05.10.2022).
14. Тарашенко Н. А. *Тенденції розвитку міжнародної торгівлі в умовах глобалізації*. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/87-2.pdf> (дата звернення: 05.10.2022).
15. *Статистичні дані про обсяги зовнішньої торгівлі* / Eurostat : site. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (дата звернення: 07.10.2022).
16. Стрекаль О. В. *Країни Західної Європи та проблеми європейської інтеграції* / Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД) : сайт. URL: www.niss.gov.ua (дата звернення: 07.10.2022).

References

1. *Global consumer trends 2021-2022* [Svitovi spozhyvchi tendentsii 2021-2022], Diya: Biznes – export direction. Retrieved from: https://export.gov.ua/593-svitovi_spozhyvchi_tendentsii_2021-2022 [in Ukrainian]
2. *The Global Competitiveness Report 2018*. World Economic Forum: site. Retrieved from: <https://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.
3. *The Global Competitiveness Report 2019*. World Economic Forum: site. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
4. *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. World Economic Forum: site. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
5. *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. World Economic Forum: site. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf.
6. *WEF Annual Report 2020-2021* / World Economic Forum: site. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2020_21.pdf.
7. *Informational and analytical materials* [Informatsiino-analitychni materialy], Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: sait. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> [in Ukrainian]

8. Kulyniak, I. Ya., & Bondarenko, Yu. H. (2017). *The current state of innovative activity of small and medium-sized enterprises in Ukraine* [Suchasnyi stan innovatsiinoi aktyvnosti malykh ta serednikh pidpriemstv v Ukraini], *Rozvytok maloho ta serednioho biznesu v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky: materialy vystupiv Vseukrainskoho molodizhnoho ekonomichnoho forumu z mizhnarodnoiu uchastiu (v onlain formati)*, DU «Zhytomyrska politehnika». Retrieved from: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7034/51.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian]
9. *Survey on the access to finance of enterprises (SAFE): Analytical Report 2016*. An official website of the European Union : Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. Retrieved from: http://ec.europa.eu/growth/access-to-finance/data-surveys_en.
10. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
11. *Inflation index in Ukraine 2022* [Indeks infliatsii v Ukraini 2022], Portal Minfin. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> [in Ukrainian]
12. Rybak, H. I., & Ostrovskiy, I. A. (2020). International services market: current state and structure [Mizhnarodnyi rynek posluh: suchasnyi stan ta struktura], *Efektivna ekonomika*, No. 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7984> [in Ukrainian]
13. *World trade trends: economic recovery and demand in world markets* [Tendentsii svitovoi torhivli: ekonomichne vidnovlennia ta popyt na svitovykh rynkakh], Portal ua.news. Retrieved from: <https://ua.news/ua/money/sud-arestoval-yz-za-afery-oblygatsyy-yzvestnogo-kyevskogo-trts> [in Ukrainian]
14. Tarashchenko, N. A. *Trends of international trade development in the conditions of globalization* [Tendentsii rozvytku mizhnarodnoi torhivli v umovakh hlobalizatsii]. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/87-2.pdf> [in Ukrainian]
15. *Statistics on foreign trade volumes* [Statystychni dani pro obsiahy zovnishnoi torhivli], Eurostat: site. Retrieved from: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [in Ukrainian]
16. Strekal, O. V. *Western European countries and problems of European integration* [Krainy Zakhidnoi Yevropy ta problemy yevropeiskoi intehtatsii], National Institute for Strategic Studies (NISS): site. Retrieved from: www.niss.gov.ua [in Ukrainian]